

आश्रमवंगशाधिराजस्निह

โดย เบญจมา รุ่งเรืองศิลป์ *

आश्रमवंगशाधिराजस्निह จัดตั้งขึ้นจากความร่วมมือระหว่างจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กระทรวงสาธารณสุข กระทรวงวัฒนธรรม และราชสกุลสนิทวงศ์ เพื่อรำลึกในพระกรุณาธิคุณและ แสดงพระอัจฉริยภาพของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวंगशाधिराजस्निह ในด้านวรรณกรรม การศึกษา วัฒนธรรม การต่างประเทศ การบริหารราชการแผ่นดิน และการแพทย์แผนไทย จากการที่องค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ได้ประกาศยกย่องให้ทรงเป็นบุคคลสำคัญของโลกสาขาปราชญ์และกวี ในปี พ.ศ. 2551 ภายในอาศรมประกอบด้วย สารสนเทศจากนิทรรศการถาวร หนังสือหายากพระนิพนธ์ของพระองค์ท่าน หนังสือที่ระลึกในงานฉลอง 200 ปี วันคล้ายวันประสูติฯ บริการสืบค้นและอ่านหนังสือพระนิพนธ์ในรูปแบบอิเล็กทรอนิกส์ วิดีทัศน์เรื่องพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวंगशाधिराजस्निह และบทความภาษาอังกฤษของงานวิจัยด้านเภสัชศาสตร์ ซึ่งสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินมาทรงเป็นประธานในพิธีเปิดอาศรมเมื่อวันที่ 26 พฤศจิกายน 2553 ขอเชิญเยี่ยมชมและศึกษาค้นคว้าข้อมูลในอาศรมวंगशाधिराजस्निहได้ที่ห้องหนังสือหายาก ชั้น 6 ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Ashram Wongsā Dhiraj Snit

Ashram Wongsā Dhiraj Snit was established under the cooperation of Chulalongkorn University, Ministry of Public Health, Ministry of Culture and the Royal Line "Snidwong" at the 6 floor of the Center of Academic Resources building of Chulalongkorn University to commemorate the high abilities of His Royal Highness Krom Luang Wongsā Dhiraj Snit on literature, education, foreign affairs, national administration and Thai traditional medicine, and on the occasion when in 2008 UNESCO celebrated the anniversaries of eminent personalities "200 th anniversary of His Royal Highness Krom Luang Wongsā Dhiraj Snit, scholar and poet 1808-1871". The Ashram contains permanent exhibit information, rare books written by him, 200 years of his birthday commemorative copies, electronic materials, reference and searching service as well as papers on pharmacy. On 26 November 2010 H.R.H. Princess Maha Chakri Siridhorn had graciously open this Ashram and searching related information.

ศาสตราจารย์ราชบัณฑิต

โดย เบญจมา รุ่งเรืองศิลป์ *

บทนำ

ในปี พ.ศ. 2551 องค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ได้ประกาศยกย่องพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท เป็นบุคคลสำคัญของโลก ในวาระครบ 200 ปี วันคล้ายวันประสูติพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ในสาขาปราชญ์และกวี (Scholar & Poet) ซึ่งเป็นผลจากการประชุมสมัชชาสามัญของยูเนสโกครั้งที่ 34 เมื่อตุลาคม พ.ศ. 2550 ภายใต้โครงการเฉลิมฉลองบุคคลสำคัญและเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ (Celebrations of Anniversaries of Eminent Personalities and Historic Events) ประจำปี 2551-2552 โดยปรากฏพระนามเป็นลำดับที่ 64 ด้วยพระองค์ทรงสนับสนุนการสถาปนาสันติวัฒนธรรม โดยการปฏิสัมพันธ์ระหว่างอารยธรรม ซึ่งเป็นยุทธศาสตร์สำคัญของยูเนสโกในการส่งเสริมการสมานฉันท์ในสังคม ความเข้าใจและความหลากหลายทางวัฒนธรรม ความสำเร็จในการเจรจาทางการทูตและการปฏิสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรม ทำให้ทรงเป็นที่รู้จักในเอเชีย ยุโรป และสหรัฐอเมริกา ทรงดำเนินนโยบายด้านการต่างประเทศโดยใช้วัฒนธรรมและสันติภาพ ทำให้ประเทศไทยหรือสยามขณะนั้นทำสนธิสัญญากับประเทศต่างๆ ได้ และนับเป็นบุคคลสำคัญลำดับที่ 18 ของประเทศไทย ที่ได้รับการประกาศยกย่องจากองค์การยูเนสโกให้เป็นบุคคลสำคัญของโลก

พระประวัติและพระเกียรติคุณ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ทรงมีพระนามเดิมว่าพระองค์เจ้านวม ทรงเป็นพระราชโอรสองค์ที่ 49 ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และทรงเป็นองค์ที่ 2 ในเจ้าจอมมารดาปราง (ใหญ่) สายราชินิกุลบางช้าง ประสูติเมื่อปลายสมัยรัชกาลที่ 1 ในวันเสาร์แรม 2 ค่ำ เดือน 8 ปีมะโรง จุลศักราช 1170 ตรงกับวันที่ 9 กรกฎาคม พ.ศ. 2351 และสิ้นพระชนม์ในสมัยต้นรัชกาลที่ 5 เมื่อวันที่ 16 สิงหาคม พ.ศ. 2414 สิริพระชันษา 63 ปี ทรงเป็นต้น"ราชสกุลสนิทวงศ์" ทรงมีฐานะเป็นหลานปู่ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงได้รับการศึกษาเบื้องต้นตามแบบธรรมเนียมโบราณราชประเพณีในราชสำนัก ทรงสนพระทัยวิชาการแพทย์แผนโบราณซึ่งเป็นวิชาประจำตระกูลฝ่ายพระมารดา เมื่อพระชนมายุ 34 พรรษา ทรงเข้ารับราชการกำกับกรมหมอนในสมัยรัชกาลที่ 3 และทรงได้รับการสถาปนาขึ้นเป็นกรมหมื่นวงศาสนิท ในสมัยรัชกาลที่ 4 ทรงกำกับราชการมหาดไทยว่าการกรมพระคลังสินค้า รวมทั้งเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินด้วย ทรง

---

* บรรณารักษ์ ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาการศึกษาและการเมืองในระดับนานาชาติ นับเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ประเทศชาติรอดพ้นจากการตกเป็นเมืองขึ้นของชาติตะวันตก ทรงเป็นนักอักษรศาสตร์ นักปราชญ์ กวี นักวิทยาศาสตร์ นักเคลื่อนไหวเพื่อสันติภาพและนักการทูต นอกจากการบริหารราชการแผ่นดินดังกล่าวแล้ว ยังประกอบด้วยพระกรณียกิจด้านต่างๆ ดังนี้

ด้านการแพทย์และสาธารณสุข

ในขณะที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท รับราชการกำกับกรมหมอทรงทำหน้าที่รักษาพยาบาลและปรุงยาถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระบรมวงศานุวงศ์ ทรงศึกษาวิชาการแพทย์สมัยใหม่จากมิชชันนารีอเมริกัน ทรงเลือกที่จะนำแพทย์แผนโบราณของไทยกับแพทย์ตะวันตกมาผสมผสานกันเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพของสังคมไทย เช่น ทรงคิดทำยาลูกกลอนอาบน้ำผึ้งภายในใส่เม็ดยาควินินไว้สำหรับแก้โรคไข้จับสั่น ทรงสนพระทัยในการค้นคว้าหาความรู้ด้วยพระองค์เองเพื่อประกอบการรักษาโรค ทรงสะสมตำราแพทย์ต่างๆ ไว้เป็นจำนวนมาก เช่น ตำราโอสถพระนารายณ์ ซึ่งกล่าวกันว่าเป็นตำรายาที่เก่าแก่มาแต่สมัยอยุธยา ทรงได้รับการยกย่องนับถือว่าเป็นแพทยอาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิและเชี่ยวชาญในการแพทย์ไทย ทรงเป็นอธิบดีแพทย์ในสมัยรัชกาลที่ 3 จนถึงสมัยรัชกาลที่ 4 ทรงนิพนธ์ตำราสรรพคุณยา ทรงมีผลงานจารึกบนแผ่นหินอ่อนประดับในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ได้แก่ โคลงถาษีตัดตนแก้ไหลแก้ขา และโคลงถาษีตัดตนแก้ลมในอก ทรงเป็นแพทย์ไทยพระองค์แรกที่ได้รับประกาศนียบัตรถวายเป็นพระเกียรติ จากสถาบันการแพทย์ของยุโรป และได้รับเชิญให้เป็นสมาชิกของสถาบันการแพทย์แห่งนิวยอร์ก ชาวต่างชาติในสยามจึงเรียกขานพระองค์ว่า “The Prince Doctor”

ด้านการต่างประเทศและการเมืองการปกครอง

ในปี พ.ศ. 2398 เป็นช่วงที่บ้านเมืองกำลังเผชิญปัญหาการคุกคามจากจักรวรรดินิยมตะวันตก พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงเป็นประธานในการเจรจาทำสนธิสัญญาทางไมตรีและพาณิชย์ระหว่างอังกฤษกับไทย ด้วยพระปรีชาสามารถภายหลังจึงมีคณะทูตจากประเทศต่างๆ ได้แก่ สหรัฐอเมริกา ฝรั่งเศส เดนมาร์ก โปรตุเกส ฮอลันดา สวีเดน นอร์เวย์ และเบลเยียมเดินทางเข้ามาขอเจรจาทำสนธิสัญญาในลักษณะเดียวกับอังกฤษ ซึ่งพระองค์ทรงดำรงตำแหน่งประธานคณะกรรมการฝ่ายไทยทุกชุด ทรงดำเนินวิเทโศบายด้วยความประนีประนอมผ่อนปรนทางการทูต จนได้รับความชื่นชมจากบรรดาคณะทูตโดยทั่วไป รวมทั้งการเป็นแม่ทัพหลวงในการทำสงครามเมืองเชียงตุงด้วย

ด้านการศึกษาและวรรณกรรม

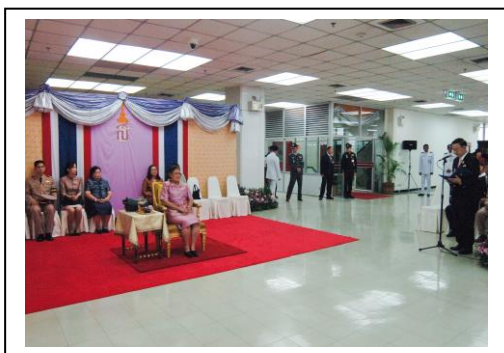
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงเป็นศิษย์ในสำนักของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงสนพระทัยศึกษาทางด้านวรรณคดี ทั้งการแต่งโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน นับเป็นปราชญ์ทางภาษาและวรรณกรรม ได้แก่ ทรงนิพนธ์นิราศพระประธม เพลง

ยาวสามชาย เพลงยาวกลบทสิ่งใดเล่นหาง พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา และหนังสือ
จินตามณีหรือประถมจินตามณี เล่ม 2 ซึ่งใช้เป็นแบบเรียนสำหรับพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

งานฉลอง 200 ปี วันคล้ายวันประสูติ 9 กรกฎาคม 2551

กระทรวงวัฒนธรรมเป็นองค์กรหลัก ในการเผยแพร่พระเกียรติคุณของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท โดยดำเนินงานร่วมกับหน่วยงานต่างๆ และราชสกุลสนิทวงศ์ ในครั้งนั้นได้ กำหนดกิจกรรมเฉลิมฉลองอันหลากหลายตั้งแต่วันที่ 9 กรกฎาคม 2551 - วันที่ 9 กรกฎาคม 2552 เพื่อน้อมรำลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณที่ทรงมีต่อประเทศชาติ ประกอบด้วยพิธีทักษิณานุประทานและ บำเพ็ญพระราชกุศลงานฉลอง 200 ปี ณ วัดอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหาร นิทรรศการเฉลิม พระเกียรติ ณ หอประชุมกองทัพเรือ การรวบรวมจัดพิมพ์ผลงานพระราชนิพนธ์ การจัดทำเหรียญ ที่ระลึกโดยกรมธนารักษ์ การจัดทำตราไปรษณียากรที่ระลึกโดยบริษัท ไปรษณีย์ไทย จำกัด จัดงาน สัมมนาทางวิชาการด้านภาษาและวรรณกรรม เรื่อง ปัญหาการเรียน การสอน และการใช้ภาษาไทย ในปัจจุบัน ณ หอประชุมกองทัพเรือ การสัมมนาทางวิชาการด้านสมุนไพรไทย ในงานมหกรรมฟื้นฟู วัฒนธรรมและภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย และโครงการขยับกายสบายชีวีด้วยท่าฤๅษีดัดตน โดยสถาบันการแพทย์แผนไทย กระทรวงสาธารณสุข การสัมมนาทางวิชาการด้านสนธิสัญญาและ การต่างประเทศ เรื่อง สนธิสัญญาและการต่างประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า อยู่หัว : ผลสืบเนื่องจากสยามแก่สู่โลกาภิวัตน์ ณ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ท่าพระจันทร์ การ สัมมนาทางวิชาการ เรื่อง ตามรอยจดหมายเหตุทัพเชียงตุง พ.ศ. 2395 - 2397 ณ มหาวิทยาลัยแม่ ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย การประชุมวิชาการ เรื่อง พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท : ปราชญ์และกวีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ณ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย การจัดงานย้อนยุครัตนโกสินทร์ ตอนต้น ณ วัดอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหาร เป็นต้น

อาคารมวงษาธิราชสนิท

จากการที่องค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ(UNESCO) ได้ประกาศยกย่องพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ให้ทรงเป็นบุคคลสำคัญของโลกสาขาปราชญ์และกวี ดังกล่าวแล้วนั้น รัฐบาลโดยกระทรวงวัฒนธรรมจึงได้จัดกิจกรรมเฉลิมฉลองอันหลากหลาย กิจกรรมประการหนึ่งคือ อนุมัติงบประมาณให้วิทยาลัยวิทยาศาสตร์สาธารณสุข จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ดำเนินงานจัดสร้างห้องเฉลิมพระเกียรติพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ศูนย์วิทยุวิทยากร อาคารมหาธีรราชานุสรณ์ ชั้น 6 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วัตถุประสงค์ :

1. เพื่อรำลึกในพระกรุณาธิคุณและแสดงพระอัจฉริยภาพของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ในด้านวรรณกรรม การศึกษา วัฒนธรรม การต่างประเทศ การบริหารราชการแผ่นดิน และการแพทย์แผนไทย
2. เพื่อยกย่องเชิดชูเกียรติคุณบุคคลสำคัญของประเทศไทย
3. เพื่อให้นิสิตนักศึกษา ประชาชนและผู้สนใจต่างๆ ได้ศึกษาและเห็นความสำคัญของมรดกตกทอดในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์

ผู้รับผิดชอบ : วิทยาลัยวิทยาศาสตร์สาธารณสุข และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

การดำเนินงาน :

1. จัดตั้งห้องนิทรรศการถาวรที่จัดแสดงพระประวัติ พระกรณียกิจในด้านต่างๆ พระนิพนธ์สิ่งของเครื่องใช้ สื่อมัลติมีเดีย และอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง
2. รวบรวมข้อมูล/เอกสารวิชาการระดับปฐมภูมิเกี่ยวกับตำรายาและการใช้สมุนไพร
3. เปิดบริการเป็นแหล่งศึกษาค้นคว้าและอ้างอิงเกี่ยวกับพระองค์ท่าน ทั้งในรูปแบบสื่อสิ่งพิมพ์และสื่ออิเล็กทรอนิกส์

สถานที่ : ศูนย์วิทยุวิทยากร อาคารมหาธีรราชานุสรณ์ ชั้น 6

ระยะเวลาดำเนินการ : ปีงบประมาณ 2553

งบประมาณ :

1. เงินทุนพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท เพื่อสนับสนุนวิชาการแพทย์แผนไทย ในกองทุนของวิทยาลัยวิทยาศาสตร์สาธารณสุข
2. โครงการงานฉลอง 200 ปี พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท โดยกระทรวงวัฒนธรรม
3. เงินสมทบจากราชสกุลสนิทวงศ์

ดังนั้น อาศรมวงษาธิราชสนิท จึงจัดตั้งขึ้นจากความร่วมมือระหว่างจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดย วิทยาลัยวิทยาศาสตร์สาธารณสุข ศูนย์วิทยุวิทยากร และคณะเภสัชศาสตร์ กระทรวงสา-

ธารณสุข โดยสถาบันการแพทย์แผนไทย กรมพัฒนาการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก กระทรวงวัฒนธรรม และราชสกุลสนธิวงศ์ ซึ่งสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินมาทรงเป็นประธานในพิธีเปิดอาคารมวงษาอิราชสนธิ เมื่อวันที่ 26 พฤศจิกายน 2553

สารสนเทศในอาคารมวงษาอิราชสนธิ

★ สารสนเทศจากนิทรรศการ ประกอบด้วย

1. พระประวัติ
2. พระกรณียกิจในด้านต่างๆ ได้แก่
  - การศึกษา
  - การแพทย์ และการผสมผสานประโยชน์การแพทย์แผนไทย-แผนตะวันตก
  - บทบาทในการทำสนธิสัญญากับต่างประเทศ
  - แม่ทัพหลวงในสงครามเชียงใหม่ (พ.ศ. 2395-2397)
  - วรรณกรรมและพระนิพนธ์
3. จัดแสดงหนังสือหายากพระนิพนธ์ของพระองค์ท่าน
4. จัดแสดงหนังสือที่ระลึกในงานฉลอง 200 ปี วันคล้ายวันประสูติฯ
5. จัดแสดงสมุดไทยดำ ฉบับสำเนา เรื่องตำราพระโอสถ และฤกษ์ตัดตน
6. จัดแสดงล่วมยาประดับมุกจำลอง
7. จัดแสดงตัวอย่างลูกประคบและสมุนไพรรวม 18 ชนิด เช่น สมอเทศ กานพลู ฝรั่ง แก่นขี้เหล็ก ลิ่นทะเล ขมิ้นเครือ เป็นต้น
8. บริการสืบค้นข้อมูล ได้แก่
  - หนังสือพระนิพนธ์ในรูปแบบอิเล็กทรอนิกส์ (e-book) 9 ชื่อเรื่อง จำนวน 11 เล่ม (อ่านรายละเอียดเพิ่มเติมในหน้าที่ 9-11)
  - บทความภาษาอังกฤษของงานวิจัยด้านเภสัชศาสตร์ในรูปแบบอิเล็กทรอนิกส์ (e-book) จำนวน 15 เรื่อง เช่น
พรเพ็ญ วีระวัฒน์กานนท์ และคนอื่นๆ. "Thep-Ta-Ro Essential Oil in Solution and Emulgel Dosage Forms : น้ำมันหอมระเหยเทพธาโรในรูปแบบสารละลายและอิมัลเจล." วารสารวิจัยวิทยาศาสตร์การแพทย์ 20 ,1 (2549): 77-85
ชาลฟารีนา รามลิ และคนอื่นๆ. "Screening for Free Radical Scavenging Activity from Ethanolic Extract of Mimosaceous Plants Endemic to

Thailand : ฤทธิ์ต้านอนุมูลอิสระของสารสกัดเอทานอลจากพืชวงศ์กระถินในประเทศไทย.” Jouranal of Health Research 22 ,2 (2008): 55-59

ศิริวรรณ อธิคมกุลชัย และคนอื่นๆ. “Antibacterial Activity of Flavonoids from Bauhinia Sirindhorniae : ฤทธิ์ต้านแบคทีเรียของฟลาโวนอยด์จากต้นสิรินธรวัลดี วารสารวิจัยวิทยาศาสตร์การแพทย์ 19, 1 (2548): 13-19

- วีดิทัศน์ 4 เรื่อง ได้แก่

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท บุคคลสำคัญของโลก สาขาปราชญ์และกวี และหมอลวงแห่งกรุงรัตนโกสินทร์

สวนสมุนไพรสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี จำนวน 3 เรื่อง

- ภาพถ่าย ได้แก่ ภาพล่วมยาประดับมุกอายุราว 200 ปี และหินบดยา ศิลปะรัตนโกสินทร์ พุทธศตวรรษที่ 24

★ สารสนเทศจากสิ่งพิมพ์

ได้แก่ หนังสือที่ระลึกที่จัดพิมพ์เผยแพร่ในงานฉลอง 200 ปี วันคล้ายวันประสูติฯ หนังสือหายาก บทความ และสิ่งพิมพ์ที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

❶ หนังสือ 200 ปี พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท โดยกระทรวงสาธารณสุข ได้จัดพิมพ์ตำราสรรพคุณยาเพื่อเชิดชูพระกรณียกิจด้านการแพทย์แผนไทย เป็นการอธิบายสรรพคุณยาสมุนไพรไทยตามต้นฉบับเดิมปี พ.ศ. 2462 แต่เพิ่มเติมชื่อพืชที่เรียกเป็นอย่างอื่น ชื่อวิทยาศาสตร์ ชื่อวงศ์ พร้อมภาพประกอบของสมุนไพรทั้ง 166 ชนิด อย่างสวยงาม

❷ หนังสือ 200 ปี พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท : พระดำริและพระกรณียกิจต่อประเทศชาติ 9 กรกฎาคม 2551 จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในพิธีเปิดงานเมื่อวันพุธที่ 9 กรกฎาคม 2551 ประกอบด้วยพระประวัติ ปัจจัยที่ส่งผลต่อพระดำริและพระกรณียกิจในด้านชาติกำเนิด การศึกษา การติดต่อสมาคมกับชาวตะวันตก การรับราชการในระยะแรก พระดำริที่ถึงแสดงความสำคัญของการศึกษา การยอมรับความเปลี่ยนแปลงสู่ความทันสมัย ความตั้งพระทัยอย่างแน่วแน่มั่นคงที่จะทำประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติ พระกรณียกิจด้านการกำกับราชการกรมหมอ การบริหารราชการแผ่นดิน การแต่งวรรณกรรม และการส่งเสริมการศึกษา

❸ หนังสือจินดามณี จัดพิมพ์ในงานสัมมนาทางวิชาการด้านภาษาและวรรณกรรม เรื่อง ปัญหาการเรียน การสอน และการใช้ภาษาไทยในปัจจุบัน เมื่อวันพุธที่ 9 กรกฎาคม 2551 เป็นหนังสือรวบรวมตำราเรียนภาษาไทยที่เรียกว่าจินดามณีฉบับต่างๆ ประกอบด้วย จินดามณีเล่ม 1 ของพระโหราธิบดี ที่แต่งขึ้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซึ่งใช้เป็นแบบเรียนมาตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นการสอนพื้นฐานอักขรวิธี เน้นเรื่องการประพันธ์ร้อยกรองแบบต่างๆ หนังสือจินดามณี เล่ม 2 ฉบับกรมหลวงวงษาธิราชสนิทนั้นทรงพระนิพนธ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2392 ตามพระราชปรารภในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยทรงปรับปรุงจากหนังสือจินดามณีฉบับพระโหราธิบดี ให้เนื้อความกะทัดรัดและเข้าใจง่ายขึ้น กล่าวถึงอักษรสามหมู่ การแจกลูกอักษร และการผันอักษร ซึ่งเป็นหลักสำคัญในการเขียนและการอ่านภาษาไทย ส่วนตอนท้ายเป็นการสอนแต่งคำประพันธ์ร้อยกรองประเภทโคลงและร่ายจบด้วยพระนิพนธ์โคลงกระทู้ กล่าวว่ามีคุณค่าโดดเด่นที่ทรงสอดแทรกเรื่องคุณธรรม จริยธรรมในการรับราชการ นับเป็นหนังสือที่มีคุณค่ายิ่งต่อการศึกษาด้านภาษา วัฒนธรรมและจริยธรรม อีกเล่มหนึ่งคือ หนังสือจินดามณีฉบับพระเจ้าบรมโกศ ซึ่งต้นฉบับเป็นสมุดไทย

❹ หนังสือเรื่อง บันทึกการเสด็จพระราชดำเนินพระราชทานกระแสพระราชดำริ เรื่อง ปัญหาการใช้คำไทย จากต้นฉบับเดิมในการประชุมวิชาการของชุมนุมภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ณ ห้องประชุมคณะอักษรศาสตร์ เมื่อวันที่ 29 กรกฎาคม พ.ศ. 2505 นำมาจัดพิมพ์ใหม่ในงานสัมมนาทางวิชาการด้านภาษาและวรรณกรรมเรื่อง ปัญหาการเรียน การสอนและการใช้ภาษาไทยในปัจจุบัน เมื่อวันพุธที่ 9 กรกฎาคม พ.ศ. 2551 ที่สะท้อนให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระ

พระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชทรงห่วงใยในปัญหาการใช้ภาษาไทย นับเป็นพระอัจฉริยภาพในสายพระเนตรที่ยาวไกล ที่ทรงทราบว่าเกิดปัญหาการใช้ภาษาไทยในอนาคต

๕ เอกสารสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง สนธิสัญญาและการต่างประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : ผลสืบเนื่องจากสยามแก่สู่โลกาภิวัตน์ โดยสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จัดพิมพ์ในงานสัมมนาทางวิชาการด้านสนธิสัญญาและการต่างประเทศ เมื่อวันที่ 20 มิถุนายน พ.ศ. 2552 เป็นการนำเสนอมุมมองในมิติต่างๆ ที่มีเหตุและผลมาจากการทำสนธิสัญญาเบาว์ริง ซึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ได้รับพระมหากรุณาธิคุณให้ดำรงตำแหน่งประธานคณะกรรมการฝ่ายไทยในการเจรจาทำสนธิสัญญากับประเทศต่างๆ นับเป็นเหตุการณ์สำคัญในบริบทของสังคมไทย ภายใต้ยุคจักรวรรดินิยมมาสู่ยุคทุนนิยมเสรีและยุคโลกาภิวัตน์

๖ หนังสือเรื่อง คีตกเชียงตุง : การแผ่แสนยานุภาพของสยามประเทศ ยุคเปลี่ยนผ่านเมืองอุดมทิศ สงครามจารีตครั้งสุดท้ายของสยามประเทศ จัดพิมพ์ในงานสัมมนาทางวิชาการเรื่อง ตามรอยจดหมายเหตุทัพเชียงตุง พ.ศ. 2395 – 2397 เมื่อวันที่ 28 มีนาคม – 2 เมษายน พ.ศ. 2552 ณ จังหวัดเชียงรายและเมืองเชียงตุง สหภาพพม่า พร้อมซีดีรอมอีก 2 แผ่น สารภายในเล่มว่าด้วยพระประวัติและพระกรณียกิจใน 5 แผ่นดิน ประวัติศาสตร์การเกิดสงครามตีเมืองเชียงตุงที่เนื่องมาจากในปี พ.ศ. 2395 เมืองเชียงรุ่งเข้ามาขอสวามิภักดิ์กับสยาม เป็นเหตุให้สยามต้องตัดสินใจทำสงครามกับเมืองเชียงตุง เป็นการแผ่พระบรมเดชานุภาพในยามที่มีภัยคุกคามจากมหาอำนาจตะวันตกที่ล้อมรอบอยู่ในพม่า โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแต่งตั้งให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ดำรงตำแหน่งแม่ทัพหลวง ว่าด้วยศึกเชียงตุงในวรรณกรรมของพม่า เมืองเชียงใหม่ เชียงตุง เชียงรุ่ง กับพระราชอาณาจักรสยามและความสัมพันธ์กันในประวัติศาสตร์ คีตกเชียงตุงกับการเปิดแนวรบเหนือสุดแดนสยามในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การสงครามตีเมืองเชียงตุงครั้งนี้แม้จะเกิดอุปสรรคทำให้ไม่อาจชนะสงครามได้ แต่เป็นโอกาสให้ทรงมีความคุ้นเคยกับข้าราชการฝ่ายเหนือเป็นอย่างดี ก่อให้เกิดประโยชน์ในการบริหารราชการจากส่วนกลางในเวลาต่อมา

๗ หนังสือเรื่อง ฤาษีตัดตน จัดพิมพ์ในงานมหกรรมฟื้นฟูวัฒนธรรมและภูมิปัญญาการแพทย์แผนไทย ในโครงการขยับกายสบายชีวีด้วยท่าฤาษีตัดตน ฉลอง 200 ปี วันคล้ายวันประสูติพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท เมื่อวันที่ 7 - 9 เมษายน พ.ศ. 2552 ฤาษีตัดตนทั้ง 15 ท่าที่ปรากฏในหนังสือเล่มนี้เป็นท่าพื้นฐานที่ง่ายต่อการฝึกด้วยตนเอง สามารถดัดแปลงอิริยาบถต่างๆ มาใช้เพื่อการบำบัดรักษาดูแลสุขภาพ รวมทั้งเน้นการฝึกกลมหายใจและใช้สมาธิร่วมด้วย จึงเป็นการบริหารร่างกายและบริหารจิตควบคู่กันไป

๘ หนังสือประชุมพระนิพนธ์พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท จัดพิมพ์เป็นหนังสือที่ระลึกในงานฉลอง 200 ปี วันคล้ายวันประสูติพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท โดยรวบรวมผลงานพระนิพนธ์ของพระองค์ท่านเท่าที่ปรากฏในปัจจุบันจำนวน 9 เรื่อง ไว้ด้วยกัน ซึ่งมีเนื้อหาหลากหลายและสะท้อนถึงพระอัจฉริยภาพทั้งในด้านการแพทย์ วรรณคดี กวีนิพนธ์ และประวัติศาสตร์ โดยใช้วิธีสำเนาจากต้นฉบับที่เคยพิมพ์มาแล้ว ทำให้เนื้อหาครบถ้วนสมบูรณ์ และรูปแบบตัวอักษรตามต้นฉบับดั้งเดิม ดังนี้

1. ตำราสรรพคุณยา กล่าวถึงสรรพคุณของสมุนไพรและส่วนต่างๆ ของสมุนไพร รวมทั้งพิศุขยาต่างๆ ทั้งสิ้น 166 ชนิด นับเป็นตำรายาสมุนไพรที่ทรงคุณค่าเล่มแรกของไทยที่เขียนแบบเอกสารทางวิชาการ มีการแจกแจงรายละเอียดและวิเคราะห์ส่วนต่างๆ ของสมุนไพร ทำให้การแพทย์แผนไทยและการใช้สมุนไพรในการรักษาโรคของไทยไม่สูญหายไป

2. นิราศพระประหม ทรงแสดงพระนิพนธ์เมื่อ พ.ศ. 2377 ขณะพระชันษา 26 ปี เพื่อพรรณนาการเดินทางทางชลมารคจากวังท้ายหีบเผยหรือวังคลองตลาดไปมนัสการพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม ทรงนิพนธ์เป็นโคลงสี่สุภาพ ความยาว 215 บท โดยทรงบรรยายเหตุการณ์ที่ทรงพบเห็นจริงตลอดเรื่อง นอกจากนี้ยังมีลักษณะเด่นในเชิงวรรณศิลป์ คือ ทรงใช้การเล่นเสียงพยัญชนะและการเล่นคำเพื่อสื่อความรู้สึกเศร้าใจที่ต้องจากนางมาตามแบบฉบับของนิราศ

3. กลบทสิงโตเล่นหาง ทรงแสดงพระนิพนธ์คราวพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวประมุขกวีแต่งเนื่องในการปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม พ.ศ. 2374 - 2378 มีความยาว 14 คำกลอนจารึกติดไว้ที่เสาระเบียงพระอุโบสถชั้นใน โดยกลบทนั้น คือ การคิดแต่งคำประพันธ์ไม่ว่าจะเป็นโคลงฉันท์ กาพย์ กลอน หรือร่าย ให้แปลกไปจากเดิม แต่ยังคงลักษณะบังคับเดิมไว้ครบถ้วน

4. โคลงภาพฤๅษีตัดตน ทรงแสดงพระนิพนธ์ในวาระเดียวกับเรื่องกลบทสิงโตเล่นหาง ได้มีการจารึกโคลงภาพฤๅษีตัดตน 2 บท คือ ตัดตนแก้ไหลแก้ขา และตัดตนแก้ลมในอก บนแผ่นหินอ่อนติดไว้ที่ผนังศาลารายรอบพระอารามวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

5. เพลงยาวสามชาย เรื่องนี้ไม่ปรากฏหลักฐานว่าพระนิพนธ์ขึ้นเมื่อใด เนื้อหาเป็นเพลงยาวโต้ตอบแต่งเทียบเรื่องอิเหนา ทรงแสดงพระนิพนธ์ร่วมกับพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว พระสุริยภักดี และคุณพุ่ม ทรงแสดงพระนิพนธ์เมื่อครั้งดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นวงษาสนิท พระนิพนธ์นี้มีลักษณะเด่นที่สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของกวีวัยหนุ่มสาวรุ่นเดียวกัน 4 ท่าน

6. จินตตามณี ทรงแสดงพระนิพนธ์เมื่อ พ.ศ. 2392 ตามพระราชปวารณาในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อใช้เป็นแบบเรียนสำหรับพระราชกุมาร แบ่งออกเป็น 4 ตอน คือ ตอนที่ 1 ว่าด้วยอักษรวิธี การแจกลูกอักษร การผันอักษรสูง อักษรกลาง อักษรต่ำ การประสมอักษร ตอนที่ 2 ว่าด้วยการประพันธ์โคลงแบบต่างๆ ตอนที่ 3 เป็นคำประพันธ์ขึ้นต้นด้วยร่ายกาพย์ 1 บท ตามด้วยโคลงสี่สุภาพ 33 บท เนื้อหาเป็นการชมพระนคร ยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและ

มูลเหตุที่ทรงพระนิพนธ์จินตามณี เล่ม 2 ตอนที่ 4 เป็นสุรางคนางค์ 28 จำนวน 5 บท แล้วนำคำไปตั้งเป็นกระทู้นำบาทโคลงสี่สุภาพ 35 บท เนื้อหาเป็นสุภาษิต สั่งสอนข้อปฏิบัติของผู้ที่จะเป็นข้าราชการ ความตอนนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าโคลงสุภาษิตจินตามณี จบลงด้วยบทสรุป ขอพร และบอกศักราช จึงเรียกตอนที่ 3 และ 4 รวมกันว่าโคลงจินตามณี

7. พงษาวดารราชินิกุลบางช้าง สืบเนื่องจากพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท มีพระประสงค์จะทรงทราบประวัติของสายราชินิกุลบางช้าง ซึ่งเป็นสายสกุลทางฝ่ายพระมารดา จึงรับสั่งให้พระยาอุไทยธรรม (แก้ว) เป็นผู้รวบรวมข้อมูลสายราชินิกุลบางช้างถวายตามรับสั่ง เมื่อ พ.ศ. 2388 และทรงแก้ไขเพิ่มเติมให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นในภายหลัง

8. คำให้การขุนหลวงหาวัด ฉบับหลวง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงอำนวยการแปลจากภาษารามัญเป็นภาษาไทย ใช้ชื่อว่า พระราชพงษาวดารแปลจากภาษารามัญ เป็นหนังสือว่าด้วยประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยา ซึ่งพระเจ้าอังวะกษัตริย์พม่าทรงให้เจ้าหน้าที่บันทึกจากคำให้การของคนไทยที่ถูกกวาดต้อนไปเมืองพม่า เมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยาในปี พ.ศ. 2310 ต่อมาเมื่อผู้ทูลเกล้าฯ ถวายต้นฉบับภาษารามัญแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อหอบพระสมุดวชิรญาณได้ชำระต้นฉบับใหม่ จึงใช้ชื่อว่า คำให้การขุนหลวงหาวัด ฉบับหลวง

9. พระราชพงษาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงตรวจสอบชำระจากพระราชพงษาวดารที่มีอยู่เดิม เนื้อหาตั้งแต่สร้างกรุงศรีอยุธยาจนถึงในสมัยรัชกาลที่ 1 (พ.ศ. 2333) จนได้ความสมบูรณ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2398 สำหรับเล่มนี้ต้นฉบับเดิมมีทั้งหมด 3 เล่ม ต่อเนื่องกัน จึงจัดทำเป็นซีดีรวม 1 แผ่น ประกอบไว้ในตัวเล่มหนังสือประชุมพระนิพนธ์

๑ หนังสือหายากต้นฉบับ / สิ่งพิมพ์ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งศูนย์วิทยทรัพยากรได้นำตัวเล่มมาให้บริการการอ่านในอาคารวงษาธิราชสนิท

- หนังสือหายาก ศูนย์ฯ ให้บริการหนังสือหายากหลายเรื่องหลายเล่ม ได้แก่ จินตามณีเล่ม 2 โคลงสุภาษิตจินตามณี โคลงจินตามณี ตำราสรรพคุณยา นิราศพระประธม พงษาวดารราชินิกุลบางช้าง คำให้การขุนหลวงหาวัด ฉบับหลวง และตำราโอสถพระนารายณ์ สำหรับเล่มนี้เป็นตำราแพทย์ที่หมอหลวงได้ประกอบถวายสมเด็จพระนารายณ์มหาราชหลายขนาน ซึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ทรงเก็บสะสมตำราแพทย์นี้ไว้

- วิทยานิพนธ์โดยอรรถพร ทรัพย์พลอย เรื่อง บทบาทและความสำคัญของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ในการบริหารราชการแผ่นดิน วิทยานิพนธ์ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา 2535

- เอกสารการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง สนธิสัญญาทางพระราชไมตรีและการพาณิชย์ในสมัย รัชกาลที่ 4 ที่ส่งผลถึงปัจจุบัน เมื่อวันที่ 6 กันยายน พ.ศ. 2553 ณ ห้องนราธิป กระทรวงการต่างประเทศ

- หนังสือทั่วไป ได้แก่

เล็ก พงษ์สมัครไทย. ราชสกุลแพทย์ในพระองค์. สำนักพิมพ์น้ำฝน, 2543.

นำเสนอเรื่องราวของราชสกุลสนิทวงศ์ในการสืบทอดภารกิจการเป็นแพทย์ใน พระองค์ 5 ชั่วรุ่น

ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม. พระประวัติและงานสำคัญของพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น 2 กรม หลวงวงษาธิราชสนิท ต้นราชสกุลวงศ์ "สนิทวงศ์". รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์, 2524.

อรรรรณ ททรัพย์พลอย. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท : ปราชญ์ผู้ เป็นกำลังของแผ่นดิน. สร้างสรรค์บุ๊คส์, 2552.

๑๐ บทความเผยแพร่ ศูนย์วิทยทรัพยากรได้รวบรวมบทความที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับพระเจ้า บรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ซึ่งจัดพิมพ์เผยแพร่ในโอกาสต่างๆ กัน ได้แก่ บุญเตือน ศรีวรพจน์. "จินตมณี ฉบับกรมหลวงวงษาธิราชสนิท." ศิลปวัฒนธรรม 30,11

(กันยายน 2552) : 62-65

พิมพ์พรณ ไพบุลย์หวังเจริญ. "คุณค่าของตำราพระโสมภพพระนารายณ์ในด้านประวัติศาสตร์และ สังคม." นิตยสารศิลปากร 53,1 (มกราคม-กุมภาพันธ์ 2553): 29-41

วิภาวรรณ อยู่เย็น. "พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท ปราชญ์ผู้แก้ปัญหาความลึกลับ ของการใช้ไมตรีและไม้ไต้คู้ในภาษาไทย." วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร 30,2 (2551): 9-24

วิสุทธิจิตรา วานิชสมบัติ. "มหาปราชญ์ มหากวี ศรีสยาม พระนาม ประกาศ้อง โลกา." ความรู้ คือประทีป ฉบับที่ 2 (2553): 3-11

สุเชษฐ์ สมิตินันท์. "กรมหลวงวงษาธิราชสนิท." วารสารอนุสรณ์สาร 29,1 (1 มกราคม 2552): 43-50

อรรรรณ ททรัพย์พลอย. "พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท : 200 ปี บุคคลสำคัญของ โลก." วารสารไทย 29,107 (กรกฎาคม-กันยายน 2551): 38-45

อัญชนินทร์ พุทธิมงคล. "งานฉลอง 200 ปี วันคล้ายวันประสูติพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิ ราชสนิท." วารสารความร่วมมือกับต่างประเทศ กระทรวงศึกษาธิการ 5, 4 (กรกฎาคม – กันยายน): 1-5

บทส่งท้าย

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
รู้สึกยินดีอย่างยิ่ง ที่ได้ร่วมเป็นส่วนหนึ่งของการ
เฉลิมฉลองวาระอันสำคัญนี้ ด้วยการเป็นที่ตั้งของ
แหล่งสารสนเทศในการเผยแพร่พระเกียรติคุณของ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท

ให้เป็นที่ประจักษ์อย่างกว้างขวางแก่ชาวไทย ประชาคมจุฬาฯ ผู้ใช้บริการของศูนย์วิทยทรัพยากร
และผู้สนใจทั่วไป โดยเปิดให้บริการเข้าเยี่ยมชมและศึกษาค้นคว้าข้อมูลในอาคารวงษาธิราชสนิท
ได้ที่... ห้องหนังสือหายาก ชั้น 6 ในวันจันทร์ - ศุกร์ เวลา 8.00 - 19.00 น. วันเสาร์เวลา 9.00 -
16.00 น. สอบถามรายละเอียดเพิ่มเติมได้ที่โทรศัพท์ 0 - 2218 - 2960 หรือ e-mail : Benja.R@
car.chula.ac.th ยินดีต้อนรับทุกๆ ท่าน.

บรรณานุกรม

คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือและของที่ระลึกฯ งานฉลอง 200 ปี พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง
วงษาธิราชสนิท. ประชุมพระนิพนธ์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษาธิราชสนิท. กรุงเทพฯ:
บริษัทประชาชน จำกัด, 2552.

ราชสกุลสนิทวงศ์. เข้าถึงได้จาก: <http://www.sanidvongs.com> 2553. สืบค้น 26 พฤศจิกายน 2553.

วิสุทธิจิตรา วานิชสมบัติ. "มหาปราชญ์ มหากวี ศรีสยาม พระนาม ประกาศก้อง โลก." ความรู้
คือประทีป ฉบับที่ 2 (2553): 3-11

อัญชนินทร์ พุทธมงคล. "งานฉลอง 200 ปี วันคล้ายวันประสูติพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงษา
ธิราชสนิท." วารสารความร่วมมือกับต่างประเทศ กระทรวงศึกษาธิการ 5, 4 (กรกฎาคม -
กันยายน): 1-5

บทความนี้พิมพ์เผยแพร่ใน วารสารห้องสมุด ปีที่ 55 ฉบับที่ 1 มกราคม-มิถุนายน 2554 หน้า 45-58